

Колеравы код традыцыйнай культуры вачыма фалькларыста

Іна Швед, *Міфалогія колеру ў беларускай традыцыйнай духоўнай культуры*, Брэст 2011, сс. 291

Швед Іна Анатольеўна ў рэцэнзаванай манаграфіі робіць першую ў беларускай фалькларыстыцы спробу рэканструкцыі колеравага коду беларускай традыцыйнай духоўнай культуры. Дадзены код даследуецца ва ўсім багаці яго характарыстык, паўнаце яго ўнутраных і знешніх сувязяў і адносін. Пры гэтым аўтар сыходзіць са слухнага меркавання, што *вывучэнне паасобных колеравых сімвалаў па-за рамкамі кода, у межах якога яны функцыянуюць, і часта па-за кантэкстам знакава-сімвалічнай сістэмы традыцыйнай культуры, без глыбокай рэканструкцыі міфапаэтычнай мадэлі свету не дазваляла ўсебакова раскрыць сутнасць фальклорных сімвалаў, вызначыць спецыфіку міфалогіі колеру, як і міфалогіі іншых фрагментаў традыцыйнай карціны свету беларусаў* (с. 81) і што *глыбіннае значэнне семіятызаваных колераў магчыма выявіць толькі пры звароце да знешніх у адносінах да іх “крыніц” (рытуал, міфалогія, вусная паэзія, мова), пры ўключэнні ў якія колер набывае (актуалізуе) статус знака, сімвала; міфалогію колераў, самыя архаічныя элементы іх сімвалікі раскрываюць вераванні і абрадавы матэрыял* (с. 262).

¹¹ Гл.: Мушынскі М. І., *Летапіс жыцця і творчасці Якуба Коласа*, Мінск 2012.

Актуальнасць такога падыходу не выклікае сумненняў. Спалучэнне апісальнага падыходу з парадыгматычным дало магчымасць аўтару ўпершыню на беларускім матэрыяле выявіць спецыфіку семантыкі і функцыянальнасці асноўных колеравых сімвалаў і адначасова дыяд і трыяд, якія яны ўтвараюць у пэўных фальклорных тэкстах. Рэтра-рэфлексія ўсіх актуалізацый колеравых сімвалаў дазволіла апісаць “алфавіт” колеравага кода, яго структурную, семантычную і “стылістычную” арганізацыю.

У першым раздзеле “Колеравы код культуры як праблема міждысцыплінарнага даследавання” Іна Анатольеўна абагульніла шырокае кола неабходнай класічнай і найноўшай літаратуры (у прыватнасці, важныя з пункту гледжання тэорыі і метадалогіі даследавання знакава-сімвалічнай сферы традыцыйнай культуры славян работы супрацоўнікаў Інстытута славяназнаўства РАН; г. Масква), пры выпрацоўцы свайго падыходу да прадмета даследавання, вызначэнні тэарэтыка-метадалагічных асноў даследавання колеравага кода беларускай традыцыйнай культуры прадуктыўна выкарыстала набыткі айчынных і замежных гуманітарыяў у сферы вывучэння колеру як чынніка культуры, матэрыялы слоўнікаў “Славянские древности” (Масква 1999–2009, т. 1–4), “Беларуская міфалогія” (Мінск 2011), “Беларускі фальклор” (Мінск 2005–2006, т. 1–2) і інш.

У цэнтры разгляданага даследавання знаходзяцца вызначальныя элементы колеравага коду беларускай традыцыйнай духоўнай культуры – белы, чырвоны, чорны (так званая ўніверсальная колеравая трыяда), жоўты, зялёны, сіні і шэры колеры, якім прысвечаны асобныя раздзелы другой главы. У першым з іх аўтарка слухна сцвердзіла, што пазітыўна ацэнены белы колер асацыюецца з жыццёвай сілай, вытворчай патэнцыяй, якая знаходзіцца ў яйку, малаці і мужчынскім семени, і суадносіцца з кардынальнымі канцэптамі пачатку (што выразна выяўлена ў ініцыяцыйных, прадудцыравальных і ачышчальных рытуалах). Разам з тым на міфалагічным узроўні белама колеру можа надавацца семантыка пустаты, безжыццёвасці, бесцялеснасці, што адсылае да канцэптаў «смерць» і «нецнатлівасць» (у вясельным абрадзе). Белы абазначае нараджэнне новага і адначасова растварэнне, знікненне старога. Калі сімволіка белага колеру вызначаецца яго асацыяцыяй з пустатой, бесцялеснасцю, смерцю, ён выступае ў аднолькавых абрадавых сітуацыях і міфапаэтычных кантэкстах з чорным, сінім і жоўтым колерамі і можа ўтвараць апазіцыйныя адносіны з чырвоным колерам. Між тым усе гэтыя колеры могуць выступаць прыкметай не-чалавечай (часта дэманічнай) прыроды разнастайных персанажаў і фігураваць у каляндарных і сямейных абрадах з пераапрапаннем.

У другім раздзеле, прысвечаным міфалогіі чырвонага колеру, паказана, што, з аднаго боку, гэты колер асацыюецца з субстанцыяй жыцця – крывёй, а таксама жаночымі атрыбутамі і сімвалізуе плоднасць, узнаўленне, здароўе (чырвоны, у адрозненне ад жоўтага, сіняга, белага (= бледнага), зялёнага, чорнага, шэрага, – індыхатар здароўя), дынамічны пачатак, любоўную моц, багацце, шчасце, знаёмства, выяўляе прынцыпы тварэння, актыўнасці, развіцця, надзяляецца прадудцыравальнымі, гаючымі і апатрапейнымі ўласцівасцямі. У песнях на любоўна-шлюбную тэматыку (у першую чаргу вясельных) і нека-

торых іншых чырвоны колер, акрамя таго што надзяляецца прадудыравальнай сімволікай, у агульным плане станоўча характарызуе вылучаныя асобы, прадметы, з’явы, абазначае заключную фазу дзявочага росту, гатоўнасць дзяўчыны да шлюбу, сімвалізуе любоўна-эратычныя адносіны. З другога боку, чырвоны колер асацыюецца з крывавай небяспекай, парушэннем гармоніі, далучанасцю да іншасвету, лімінальнасцю (у абрадах жыццёвага цыкла чырвоныя прадметы не толькі выконваюць ахоўную функцыю, але і абазначаюць пераходны стан іх аб’ектаў: немаўляці, жаніха і нявесты, нябожчыка). Можна пагадзіцца з заключэннем Іны Анатольеўны, што *чырвоны колер вызначаецца семантыкай смерці і функцыяй яе пераадолення* (с. 156).

Чорны колер, паводле аўтарскіх назіранняў, вызначаецца асаблівым міфалагічным статусам у народнай культуры *які мае магічныя, рытуальныя функцыі і сімвалічныя характарыстыкі – у параўнанні з іншымі колерамі, пастаянныя, найбольш канкрэтныя* (с. 157). Пры гэтым І. А. Швед падкрэслівае, што чорны суадносіцца з ноччу, са сном, адсутнасцю свядомасці, радасці, развіцця, з распадам, завяршэннем цыкла, зямлёй, падзем’ем і да т.п. Разам з тым асаблівы міфалагічны статус чорнага колеру ў многім тлумачыць разгалінаванасць павер’яў пра вызначанасць рэалій гэтага колеру. Чорны колер шырока прадстаўлены ў магічных рытуалах, звязаных са смерцю (рэальнай ці сімвалічнай), заканчэннем ці перарываннем пэўнага этапу існавання, актыўным умяшальніцтвам у жыццё чалавека знешніх дэструктыўных сіл. Чорны сімвалічна выяўляе безжыццёвасць, нябачнасць (у прыватнасці нябачнасць таго свету для жывых людзей), небыццё, спыненне камунікацыі, хаос, разбурэнне, небяспеку для здароўя і жыцця чалавека, не-чалавечае, няправеднае, злое, агрэсіўнае і маркіруе пэўны аб’ект як прыналежны да *таго свету, чужы, грахоўны, падкрэслівае магічныя ці дэманічныя ўласцівасці персанажа, недухсэнсоўна ўказвае на яго варожае стаўленне да людзей, іх маёмасці і да т.п.* Пагодзімся з думкай аўтара, што *на фоне таго, што чорнае трактуецца як нячыстае, бруднае, выяўляе функцыянальную і семантычную сувязь з тым светам, выступае магічным засяроджаннем тэанічнай існасці, становіцца зразумелым прыпісанне чорнаму колеру (рэаліям, ім маркіраваным) апатрапейна-засцерагальных уласцівасцей, функцый страхання, выкарыстанне яго як сродку пераадолення крытычнай сітуацыі, магічнага праграмавання руху нячыстай сілы вонкі з чалавечага свету.* Чорны сімвалічна асацыюецца са спараджальна-тэанічным Касмічным нізам, а таму можа інтэрпрэтавацца як *засяроджанне энергіі эратычнай, магічнай, чарадзейнай.* На асацыятыўнай сувязі чорнага колеру з зямлёй і ўраджаем, спелым семенем, якія яна родзіць, *засноўваецца семіятызацыя чорнага колеру як знака плоднасці, багацця.* Праз сімволіку чорнага колеру ў міфапэтычнай мадэлі свету беларусаў маркіруецца час і прастора (с. 188).

Выклад матэрыялу адносна міфалогіі жоўтага колеру дазваляе І. А. Швед прыйсці да слушнага заключэння, што яго амбівалентная семантыка ўключае (у залежнасці ад кантэксту) матывы агню, сонечнага святла, золата, плоднасці, матэрыяльнага багацця, высокага сакральнага статусу; жоўтыя косы – дзявочы эстэтычны ідэал. Жоўты колер шырока прадстаўлены ў магічных актах прафілактыкі і лячэння хвароб – паводле сімптомаў, звязаных

з ім. Але пераважна жоўтае мае негатыўную ацэнку, кадріруе ўяўленні пра *чужое*, анамальнае, сімвалізуе далучанасць да замагільнага свету, пераходны стан, атаясамліваецца з хваробай, смерцю, звязваецца з прынцыпамі разбурэння, знікнення вітальных сіл. Гэтыя ўяўленні канцэнтруюцца вакол пераходных абрадаў і перыядаў, калі чалавек знаходзіцца ў асобым з пазіцыі народнага светапогляду стане. Негатыўная семантыка жоўтага ўзмацняецца ў народных тлумачэннях сноў, у якіх яно трактуецца як знак няшчасця, расстання, здрады.

Як амбівалентны і полівалентны сімвал разгледжаны ў манаграфіі і зялёны колер. Падкрэслена, што як галоўны тон лета *зялёны* – гэта колер поўнай жыццёвых сіл расліннасці, прыроды ў яе зменлівасці, няспеласці, маладосці, які выяўляе актыўнасць, стварэнне, жыццёстойкасць, сімвалічна звязваецца з развіццём, пераходнасцю. З іншага боку, пры асацыяцыях з пасіўнасцю, нерухомасцю, хтанізмам (расліннасць выходзіць з-пад зямлі), зялёны колер судачыняецца са сферай смерці, сімвалізуе безжыццёвасць, той свет і яго прадстаўнікоў, а таксама нязменнасць (зялёныя плесень, ціна). І. А. Швед слухна сцвярджае, што гэтыя факты вызначаюць багацце міфа-абрадавых кантэкстаў зялёнага колеру ў беларускай традыцыйнай культуры. Праведзены аналіз фальклорна-этнаграфічнага матэрыялу дае магчымасць сцвярджаць, што зялёны ўжываецца ў характарыстыках адмоўных персанажаў са значэннямі ‘хворы’, ‘нерухомы’, ‘сумны’, ‘сапсаваны’; разам з тым выкарыстоўваецца пры апісанні ўдзельнікаў вясельнага і радзіннага рытуалаў, каханага мужчыны ці жанчыны са значэннямі ‘малады’, ‘прыгожы’, ‘святочны’, ‘лепшы’, ‘дарагі’.

Што да сіняга колеру, то, як паказана на матэрыяле розных відаў і жанраў беларускай традыцыйнай духоўнай культуры, ён маркіруецца часцей негатыўнымі канатацыямі, з’яўляецца атрыбутам хтанічнага і дэманічнага свету і яго прадстаўнікоў. Ён таксама асацыюецца з мужчынскім пачаткам, выступае прыкметай неба, мора, нябеснага і падземнага агню (у прыватнасці з’яўляецца эпітэтам сонечнага ззяння, маланкі, падземных скарбаў), асацыюецца з серабром, поўнай жыццёвых сокаў расліннасцю, а ў некаторых выпадках – з аднесенымі да чужога свету лозамі і асінай. У вертыкальнай трох’яруснай будове свету сінім колерам характарызуюцца маркёр сярэдняга яруса – дуб, а таксама камень, які звычайна цэнтруе той свет. Маркіроўка локусаў як сініх (нават калі эпітэт «сіні» функцыянуе ў якасці пастаяннага – сіняе мора, сіняе неба) указвае на іх аддаленасць ад свету чалавечага, далучанасць да свету *чужога*. Для народнай дэманалогіі, як слухна адзначае аўтар, характэрна супадзенне сімвалічных прыкмет сіняга, зялёнага і чорнага.

Паводле назіранняў І. А. Швед, шэры (*сівы, сізы*) колер у большыні выпадкаў служыць індывідуальнымі або нейтральных з’яў, выяўляе маргінальны статус пазначанага ім аб’екта, далучанасць істоты да замагільнага свету, прэзентуе канцэпт чужога, ідэю пераходу (з адной сферы светабудовы ў другую, у новую форму існавання, з аднаго стану ў іншы), атрыбутуе розныя рэаліі, надзеленыя семантыкай зменлівасці, маркіруе дэманічных істот і сакралізаваных жывёл-медыятараў са здатнасцю пранікаць у іншы свет. Гэты колер прадстаўлены ў магічных рытуалах, якія звязаны з заканчэннем ці пера-

рываннем пэўнага этапу існавання, са спыненнем актыўнага ўмяшальніцтва ў жыццё чалавека знешніх дэструктыўных сіл. Сімвалічная функцыя шэрага колеру як пасрэдніка матываваная тым, што ў ім злучаюцца два процілеглыя прынцыпы: прынцып белага і прынцып чорнага. Магчыма, таму шэры абазначае няяснасць, нявызначанасць, туманнасць, змешанасць, між тым у гэтай невычэрпнай змешанасці (як у гліне) прыхаваныя розныя рэчы і формы. Аўтар выказвае меркаванне, што *магчыма таму шэрыя жывёлы-медыятары надзяляюцца высокай дзейнасцю* (с. 237). Асабліваю цікавасць выклікаюць падазеныя ў спецыяльным раздзеле назіранне і аналіз важнейшых асаблівасцяў функцыянавання колеравых дыяд і трыяд у беларускім фальклоры.

Завяршаючы свае выклады, Іна Анатолеўна звяртае ўвагу на тое, што разгледжаныя чыннікі колеравага коду як арганізуючыя фактары традыцыйнай храматычнай камунікацыі *закавалі сувязь з архетыпавымі ўяўленнямі і разам з тым сталі адмысловымі эталонамі, пры дапамозе якіх фіксавалася ідэальная мадэль адносін у сістэмах «чалавек – прырода», «чалавек – сацыюм», і адпаведна структуравалася і арганізавалася чалавечая дзейнасць* (с. 252). У манаграфіі паказана, што названыя колеры з'яўляюцца грунтам семантычных апазіцый тыпу «белы/чорны», «жоўты/чырвоны», «белы/чырвоны», маркёрамі класаў ізафункцыянальных аб'ектаў і могуць кваліфікавацца як прыкметы, што выступаюць важным інструментам асэнсавання і ментальнай арганізацыі рэальнасці міфапаэтычным мысленнем у рамках усеахопнай антытэзы Хаос – Космас. Пагодзімся з аўтарам і ў тым, што прадметнае поле колеравых прыкмет у фальклоры надзвычай шырокае, а іх культурная трактоўка ўцягвае ў семантычную сферу пэўных колераў шырокі спектр асацыяцый, канатацый, матываў; колеравыя прыкметы вельмі часта кладуцца ў аснову семантычнай матывіроўкі назваў розных рэалій. Даследчыца на прэзентатыўным матэрыяле даводзіць, што ў беларускім фальклоры колер характарызуе станы, уласцівасці, аб'екты, з'явы, дзеянні, чалавека, прадметы, паняцці; маркіруе не-чалавечы свет і яго прадстаўнікоў; выступае элементам намінацыі людзей, раслін, жывёл, прыродна-ландшафтных аб'ектаў, дэманічных істот. Колеры не толькі аказваюцца матэрыялам для пабудовы культурных мадэляў з няколеравым зместам, адыгрываюць ролю важных класіфікатараў, у дэманалогіі з'яўляюцца прыкметамі, на аснове якіх розныя катэгорыі дэманічных персанажаў можна адрозніць ад рэальна існуючых людзей, жывёл ці артэфактаў, але і выконваюць ацэначную ролю, вызначаюць чалавека ў яго біялагічным, сацыяльным, рытуальным статусах. Паказана таксама, што колеравыя характарыстыкі становяцца адным з вызначальных элементаў у раскрыцці міфалагічнай сімволікі часавых адрэзкаў, якія праз колеравую прыкмету атрымліваюць больш глыбокую і адэкватную інтэрпрэтацыю. Так, вылучаныя ў каляндарна-часавай прасторы т.зв. *чырвоныя, чорныя і белыя дні (тыдні)*, акцэнтуюць пачатак (ці канец) пэўных перыядаў і адпаведна ацэньваюць іх (такія словазлучэнні намініруюць не толькі перыяд, але і ўказваюць на стан).

Разгледжаны ў манаграфіі матэрыял робіць відавочнай і важнасць колераў як семантычных катэгорый у каляндарных, сямейных і аказіянальных абрадах, многія з якіх, як сведчаць шматлікія апісанні, літаральна насычаны

колерам; пры гэтым колеравая прыкмета перадаецца праз прадстаўленне вызначанага традыцыйнага прадмета – яе носбіта (вопратка, аксесуары, прадметны рад і інш.). Асноўныя ідэі і мэты рытуалаў (дэкларацыя пераходу ў новыя сацыяльны, біялагічны станы, замацаванне новага статусу, прадудцыраванне дабрабыту, ахова, кампенсацыя, пакрыццё пэўнага дэфіцыту, трансляцыя інфармацыі пра псіха-фізічны, сацыяльны, матэрыяльны станы ўдзельнікаў рытуалу, вырашэнне задач палавай ініцыяцыі, выяўленне эстэтычных, эмацыянальных і іншых ацэнак (колер як знак здоровага/нездоровага, прыгожага/непрыгожага, багатага/беднага, высокага/нізкага сацыяльнага статусу і г.д.), як адзначае І. А. Швед, рэалізуюцца таксама праз актуалізацыю каларыстычнага «слоўніка» вербальнай складаючай абрадавых комплексаў. *У вербальных тэкстах называнне прадмета, які характарызуецца вызначаным колерам, адпавядае прэзентацыі колеравай прыкметы прадмета для перадачы пэўнага значэння ў рытуале. Натуральна, што калі колеравы код прадстаўлены ў рытуале імпліцытна, праз прэзентацыю прадметаў, для якіх колеравая прыкмета выступае адной з шэрагу сімвалічных, названы код абавязкова знаходзіцца ва ўзаемадапаўняльных адносінах з іншымі: персанажным, раслінным, жывёльным, рэчавым, рэчывым і інш.* (с. 263).

Вынікам аналізу шырокага фонду фальклорна-міфалагічных тэкстаў (у семіятычным значэнні) з прымяненнем сучасных методыкі і ведаў у галіне фалькларыстыкі, міфалогіі, светапогляднай архаікі, колеразнаўства і інш. стала ўсведамленне таго, што колеравы код да сённяшняга часу захоўвае сваю культурную актыўнасць, выяўляе здатнасць назапашваць інфармацыю, г.зн. здатнасць памяці, і функцыянаваць як самакаштоўная форма міфа-фальклорнага сама- і светавыяўлення, як прыродна-культурны і эстэтыка-камунікатывы феномен, праз які артыкулюецца складаны комплекс народных уяўленняў. Колер у беларускай традыцыйнай культуры, як слухна даводзіць І. А. Швед, працягвае выконваць інтэрпрэтацыйную і рэгуляцыйную (аксіялагічную, гнэсеалагічную, мемарыяльную, прагматычную, у тым ліку магічную) функцыі.

Асабліва хочацца падкрэсліць, што манаграфія “Міфалогія колеру ў беларускай традыцыйнай духоўнай культуры” напісана на аснове ўласных аўтарскіх рэканструкцый семантыкі, сімвалікі і прагматыкі колеравых сімвалаў, наяўных у фальклорных тэкстах. Значную частку матэрыялу, уведзенага ў яе змест, складаюць уласныя запісы аўтара, якія захоўваюцца ў архіве вучэбнай фальклорна-краязнаўчай лабараторыі БрДУ імя А. С. Пушкіна і якія ў пэўнай ступені паглыбляюць сучасныя навуковыя веды пра сутнасць колеравага коду беларускага традыцыйнага культуры.

У заключэнне азначым, што манаграфія І. А. Швед – самастойная і арыгінальная навукова-даследчая праца, якая арганічна ўлічваецца ў парадыгму гуманітарных даследаванняў пачатку XXI ст. Яе матэрыялы карысныя для навуковых работнікаў (фалькларыстаў, этнолагаў, этналінгвістаў), выкладчыкаў, студэнтаў, аспірантаў. **ЁСЦЬ СПАДЗЯВАННЕ, ШТО** Асэнсаванне праблем міфалогіі колеру, функцыянавання колеравага кода беларускага фальклору дасць магчымасць пашырыць навуковыя пошукі на сістэмы іншых кодаў, вывучэнне міфалогіі іншых чыннікаў народнай карціны свету беларусаў. Выні-

кі працы дазваляць выявіць агульныя і адметныя інфарматыўныя зоны для розных кодаў; стварыць метасістэму знакавага адлюстравання касмалагічных, анталагічных, сацыяльных уяўленняў нашых продкаў, на высокім навукова-тэарэтычным узроўні распрацаваць канцэпцыю развіцця нацыянальнага мастацтва з улікам эстэтычных прыярытэтаў беларусаў.

Таццяна Валодзіна
Мінск